

Juny 1999

P E R S P E C T I V A I D I V E R S I T A T 6

Edició i Administració:

Associació de Mestres Rosa Sensat
Av. de les Drassanes, 3 • Tel.: 934 817 373
Fax: 933 017 550 • 08001 Barcelona
E-mail: pescolar@mrp.pangea.org

Coordina:

Perspectiva Escolar

Autors:

Carles Alsinet i M. Àngels Balsells

Institució col·laboradora:

Universitat de Girona. Institut de Recerca
sobre Qualitat de Vida

Disseny coberta:

Jaime Fernández

Composició i muntatge:

Inge Trowsky

Impressió:

Romanyà-Valls

Subscripcions i distribució llibreries:

Associació de Mestres Rosa Sensat

Dipòsit legal:

B. 25.574-1998

1. Maltractament infantil familiar: concepte i subtipus	2
1.1. El maltractament físic	3
1.2. La negligència o abandonament físic	3
1.3. El maltractament emocional	3
1.4. L'abandonament emocional	4
1.5. L'abús sexual	4
2. Els estudis sobre maltractaments infantils a l'Estat espanyol	4
3. Causes i conseqüències dels maltractaments infantils familiars	6
3.1. Les causes: models interpretatius	6
3.2. Conseqüències: Impacte psicològic en els nens i les nenes víctimes de maltractament	7
4. Actuacions davant les situacions de maltractament infantil familiar	10
4.1. Prevenció primària: diferents actuacions i el paper de l'escola	11
4.2. Prevenció secundària: el paper de l'escola	12
5. A mode de conclusió	12
6. Referències bibliogràfiques	14

Els drets de la infància, un repte del segle XXI?

Carles Alsinet i M. Àngels Balsells

Universitat de Lleida

Quan acabem de viure el cinquanta aniversari de la Declaració Universal dels Drets Humans, sembla més adient que mai dedicar unes ratlles a unes de les situacions que més atempten contra aquests: *els maltractaments infantils*. Tot i que el maltractament infantil ha estat un fenomen culturalment acceptat que s'ha donat al llarg de la història, i que ara ens trobem en el moment històric que ha acceptat l'entitat de la infància i els respecte als seus propis drets, per desgràcia, aquests maltractaments encara conviuen amb nosaltres. Una petita revisió de la premsa diària ens dona compte d'això i, a més a més, sense necessitat d'arribar a països llunyans.

El present article vol fer una revisió del concepte de maltractament infantil tal i com s'entén avui dia, principalment, després de la Convenció sobre els Drets dels Infants (1989), quina és la situació a Espanya i quines

són les seves conseqüències en els nens i les nenes que en pateixen; també, i per fi, abordarà les intervencions necessàries per a la seva prevenció i intervenció, entre les quals es troba l'inestimable paper de l'escola.

1. Maltractament infantil familiar: concepte i subtipus

A l'hora de definir el concepte de maltractament dins de la família¹ ens trobem que existeix una gran proliferació conceptual que dona lloc a diferents formes d'entendre aquest problema de la infància; així, actualment les definicions més àmplies inclouen tot el que pugui interferir en el desenvolupament òptim dels nens i de les nenes i les més restringides solament abasten el maltractament físic més sever.²

Però, si ens centrem en alguns dels autors³ que han estudiat el tema dels maltractaments infantils amb mostres espanyoles, com per exemple Gracia i Musitu (1993), De Paül i Arruabarrena (1996) o A. Inglés (1991), les definicions es van delimitant i les diferències són més aviat de matisos.

Fent una anàlisi de les definicions d'aquests i altres autors, veiem que tots coincideixen en el fet que *el maltractament* es pot donar per acció o per omisió, la qual cosa definirà les

formes del maltractament; tan maltractat és l'infant que rep accions violentes com aquell que és víctima d'accions d'omissió que comporten la seva desatenció. D'altra banda, la definició de maltractament infantil no queda mai acotada en les accions dels pares o curadors, sinó que s'ha d'arribar a valorar les conseqüències que han provocat en el nen i en la nena. És a dir, amb la detecció de les conductes paternes no n'hi ha prou per decidir si un nen i una nena és maltractat; cal saber com les assimila l'infant per decidir si és maltractat o no. Això té molt a veure amb els *factors de resiliència* (compensadors, protectors).

I, a més a més, tant les conseqüències en el nen i en la nena com les accions o les omissions dels pares o tutors poden ser de tipus físic o psíquic, cosa que donarà lloc a altres subtipus de maltractament.

Per tant, podem definir el maltractament dins de la família com *aquella situació en què un nen o una nena pateix danys físics o psicològics, no accidentals, com a conseqüència d'accions o d'omissions dels seus pares, de caràcter físic, cognitiu, social o emocional, la qual cosa afecta negativament el seu desenvolupament integral*.

Tot i que la classificació de les formes que pot adoptar el maltractament tampoc no està consensuada, i que en la realitat no existeixen subtipus purs sinó que es presenten amb formes barrejades (tal i com veurem al quadre núm. 3, pàg. 5), ens sembla particularment interessant per la seva claredat la proposta de De Paül i Arruabarrena, ja que permet analitzar el subtipus de maltractament predominant en cada cas. Aquests autors, tenint en compte si el maltractament és per omisió o per acció i les necessitats que es posen en perill (físiques o psíquiques), en defineixen cinc formes: *abús físic, abús sexual, maltractament emocional, abandonament físic i abandonament emocional*. El quadre següent resumeix aquesta classificació:

1. L'article se centra en el fenomen del maltractament dins de la família i no en altres formes de maltractament, descrites des del més recent paradigma ecològic, que emfatitza el fet que altres entorns del nen (barri, mass media, escola, institucions...) també poden ser maltractadors.

2. La primera definició és la de Kempe, que va introduir el terme 'síndrome del nen apallissat'.

3. De Paül Ochotorena i M. Ignacia Arruabarrena, des de la Universitat del País Basc, i Enrique Gracia i Gonzalo Musitu, des de la Universitat de València, han investigat i publicat nombrosos treballs, tant de caire teòric com per guiar la pràctica professional. Antoni Inglés, des de la Direcció General d'Atenció a la Infància, ha coordinat estudis sobre els maltractaments infantils a Catalunya.

mantenir expectatives totalment desmesurades envers l'infant i castigar-lo per no aconseguir-les.

Aïllar: impedir que el nen tingui relacions socials habituals i estables, i també les oportunitats per crear-les. Fer creure a l'infant que està sol en el món.

1.4. L'abandonament emocional

Pel que fa a l'*abandonament emocional*, es defineix com la falta persistent de resposta per part dels pares o tutors a certs senyals o determinades expressions emocionals del nen o als intents d'aproximació, interacció o contacte cap als adults (De Paül Ochotorena, Arruabarrena, 1993). Aquest tipus de maltractament fa referència a conductes més aviat passives dels pares i mares que actuen amb indiferència, retirant l'atenció o descurant les necessitats emocionals del seu fill i la seva filla. Els pares, mares o tutors són incapaços d'oferir l'estimulació, el suport, l'estima i la protecció que els nens i les nenes necessiten en cada estadi evolutiu.

La forma més usual d'abandonament emocional és la *indiferència*, que consisteix en la no disponibilitat dels pares i de les mares respecte als seus fills i les seves filles, ja que estan més preocupats pel seu propi benestar i són incapaços de respondre a les seves necessitats emocionals.

1.5. L'abús sexual

Per fi, l'*abús sexual* és qualsevol contacte sexual amb el nen i la nena de menys de divuit anys per part d'un dels pares o curadors des d'una posició de poder o autoritat. També és abús sexual utilitzar l'infant com a objecte d'estimulació, encara que no hi hagi contacte físic.

Les formes més comunes d'abús sexual són l'incest, la violació, la vexació sexual i l'abús sexual sense contacte físic.

Fora d'aquests subtipus de maltractaments familiars també trobem altres formes de maltractament infantil que no queden incloses en la classificació anterior, com serien les següents (De Paül Ochotorena i Arruabarrena, 1993): explotació laboral, corrupció, maltractament prenatal, síndrome de Münchausen per poders i abandonament.

2. Els estudis sobre maltractaments infantils a l'Estat espanyol

No ha estat fins a començaments de la dècada dels noranta que s'han publicat els primers informes relatius a les situacions de maltractaments infantils en l'Estat espanyol. En aquest sentit hem d'assenyalar quatre estudis: un d'àmbit estatal, i que fa referència a la informació extreta dels expedients administratius (Saldaña *et al.* 1995), dos estudis d'àmbit autonòmic —Catalunya (Inglés *et al.* 1991), Andalusia (Moreno, *et al.* 1994)— i un darrer treball d'abast provincial: Guipúscoa (de Paül *et al.* 1994). Aquests estudis utilitzaren metodologies diverses i criteris de detecció i avaluació diferents. En l'actualitat no hi ha cap estudi d'àmbit estatal que analitzi la situació dels maltractaments infantils i que a l'hora ens permeti una quantificació de la problemàtica a abordar.

Tal i com ens presenta Palacios (1995), en els quatre estudis la distribució de la població pel que fa a l'*edat* revela certes diferències. Així, els estudis d'Andalusia i de Guipúscoa es van basar en una població entre els 0 i els 18 anys, mentre que en l'estudi de Catalunya es va abordar la franja d'edat dels 0 a 16 anys. Malgrat aquest aspecte, la distribució per edats del nombre de maltractaments presenta una certa homogeneïtat. Els resultats incideixen en el fet que les situacions de maltractaments es produeixen en la primera infància i disminueixen després de la pubertat.

En relació amb el *gènere* dels infants víctimes de maltractament, els resultats son

	ACTIU	PASSIU
FÍSIC	Abús físic Abús sexual	Abandonament físic
EMOCIONAL	Maltractament emocional	Abandonament emocional

Quadre 1. Subtipus de maltractaments familiars

Vegem, a continuació, com es defineix cadascun d'aquests subtipus i quines són les seves principals característiques:⁴

1.1. El maltractament físic

El **maltractament físic** és: *qualsevol acte intencional fet per un pare o curador que produeixi o pugui haver produït lesions o danys físics a un nen, estiguin o no relacionats amb la disciplina. S'hi inclouen els danys com a resultat de càstigs severos, agressions deliberades amb un instrument (ganivets, cigarretes...) o sense instrument, i també qualsevol acte de crueltat física cap als nens i les nenes* (Gracia i Musitu, 1993: 35).

La definició inclou qualsevol acte no accidental, però no ha de ser resultat d'un acte premeditat de fer mal al nen i a la nena; es pot tractar també d'un excés de disciplina o d'un càstig impropï.

De Paúl Ochotorena i altres (1993) descriuen les lesions següents com a conseqüències d'aquests tipus de maltractament: macadures i blaus, cremades, fractures, torçades i dislocacions, ferides, senyals de mossegades humanes, talls i punxades, lesions internes, dany cerebral i asfíxia.

4. Els temes d'aquesta part de l'article, les definicions i taxonomies, es poden trobar descrits més àmpliament al llibre Balsells, À. *Maltractament infantil i educació familiar*. Lleida: Universitat de Lleida, 1997.

1.2. La negligència o abandonament físic

En segon lloc, *l'abandonament físic o negligència* és una situació en què el nen i la nena no té ateses les necessitats físiques bàsiques, ja sigui temporalment o permanentment. En aquesta categoria, l'NCCAN inclou l'abandonament, la renúncia a la custòdia del fill i la filla, la falta d'atenció mèdica indicada, la manca de recerca dels elements necessaris per al manteniment de la salut, la supervisió física inadequada, permetre l'existència de riscos a la llar, la no adequació en la nutrició, en el vestit i en la higiene. A més d'aquestes, Gracia i Musitu (1993) i De Paúl Ochotorena i Arruabarrena (1993) també hi inclouen la desatenció de les qüestions educatives i el permís tàcit de conductes inadaptables (delinqüència, ús de drogues...).

1.3. El maltractament emocional

És l'hostilitat crònica en forma d'insult, burla, menyspreu, sarcasme, crits, crítica o amenaça d'abandonament, com també el bloqueig constant de les iniciatives d'interacció infantil (des de l'evitació fins al tancament) per part de qualsevol membre adult de la família; consisteix en la privació de sentiments d'amor, afecte i seguretat.

Les accions més habituals del maltractament emocional són:

Rebutjar: els pares o tutors no accepten les iniciatives d'interacció del nen i de la nena; també l'exclouen de les activitats familiars, li expressen una valoració negativa d'ell mateix, no li permeten evolucionar cap a una major autonomia. En definitiva, el pare o la mare no reconeix la importància de les necessitats dels seus fills i de les seves filles.

Aterrir: amenaçar el nen i la nena amb un càstig extrem o amb càstig sinistre; crear un clima de por, d'amenaça i d'intimidació;

similars en tots els estudis. Les xifres de nens maltractats se situen per sobre del de les nenes (quadre 2). En relació amb els maltractaments per abusos sexuals la proporció és inversa, essent més elevada la incidència en les nenes que en els nens.

GÈNERE	NENS	NENES
Catalunya	57,2%	42,8%
Andalusia	55,5%	45,5%
Guipúscoa	54,7%	47,7%
Expedients estatals	52,3%	47,7%

Quadre 2. Distribució per gènere. Palacios (1995)

Quant a la incidència del maltractament infantil, les dades obtingudes en cada un dels estudis presenten diferències a destacar. En els estudis d'Andalusia i Guipúscoa se situa el nombre de maltractaments entre un 15 per mil de nens i nenes menors de 18 anys, mentre que en l'estudi fet a Catalunya les dades obtingudes són d'un 5 per mil de la població infantil. Aquestes dades no expliciten que hi ha un triple nombre de situacions de maltractament a Andalusia i Guipúscoa que a Catalunya, sinó que aquesta diferència s'ha de poder correlacionar amb la diferència dels

procediments utilitzats en la recollida de la informació.

Malgrat aquestes diferències en la incidència del maltractament infantil, i en la manera de la recollida de les dades, sí que es troba un paral·lelisme entre les diferents tipologies de maltractament (quadre 3).

Si observem les dades presentades en el quadre 3 podem analitzar diferents aspectes. En primer lloc la similitud de les dades obtingudes en tots els estudis a pesar de les diferències en la recollida de les dades. En segon lloc, l'ordre de freqüència de les tipologies de maltractaments, ordre que es manté estable en els quatre estudis presentats pel que fa als tres primers tipus de maltractaments: negligència, maltractament emocional i maltractament físic. Aquests resultats presenten una realitat molt diferent de la imatge convencional que relaciona maltractament a infants amb maltractament físic. En les dades presentades es pot constatar que la negligència és la manera més freqüent de maltractament, seguida del maltractament emocional.

Una altra dada comuna a tots els estudis és la relació que presenten els factors familiars

	Catalunya (1991)	Andalusia (1995)	Expedients Espanya (1995)	Guipúscoa (1995)
Negligència	78,5%	72,2%	79,1%	47,7%
Maltractament emocional	43,6%	45,5%	42,5%	3,9%
Maltractament físic	27,0%	22,0%	30,1%	21,1%
Explotació laboral	9,3%	9,4%	4,2%	0,4%
Mendicitat	—	14,3%	9,3%	3,5%
Corrupció	—	16,0%	4,2%	1,5%
Abús sexual	2,8%	3,6%	4,2%	1,1%
Maltractament prenatal	3,1%	—	5%	—
Incap. control conducta	—	—	—	19,7%

Quadre 3. Dades comparatives de la freqüència dels diferents tipus de maltractaments a què estan sotmesos els nens i les nenes espanyols objecte de maltractament (Palacios, 1995).

amb les situacions de maltractament infantil. Així, entre d'altres, hem d'assenyalar els entorns socials que es caracteritzen per importants dificultats econòmiques (principalment situacions d'atur de llarga durada), les condicions deficitàries de l'habitatge, principalment en el cas de les famílies nombroses, i en darrer terme la manca de recursos educatius, a causa d'una escolarització molt baixa o quasi bé inexistent. Dins d'aquest context social també s'hi han d'incloure les famílies que presenten problemes de relació de parella i les famílies on almenys un dels seus membres presenta alguna patologia psicològica o social com: alcoholisme, problemes psicològics, addicció a substàncies tòxiques...

Per acabar aquest apartat, hem de destacar els estudis de Gutiérrez, Fuertes i Elices (1993) en relació amb el maltractament d'infants que estan afectats per diferents discapacitats. La prevalença del maltractament infantil en aquest segment de la població es 10 vegades més gran que la que es produeix en la població normal. Els percentatges de cada una de les tipologies de maltractament segueix la mateixa seqüència que en la resta d'infants víctimes de maltractament; així la negligència se situa en primer lloc, seguit pel maltractament emocional i, en tercer lloc, els maltractaments físics.

3. Causes i conseqüències dels maltractaments infantils familiars

3.1. Les causes: models interpretatius

Per analitzar les causes del maltractament infantil, s'han utilitzat diferents models interpretatius que s'han anat suplint i ampliant al llarg del temps. Seguint Milner (1990), Gracia i Musitu (1993) o Moreno (1996), podríem fer la síntesi següent, ordenada cronològicament:

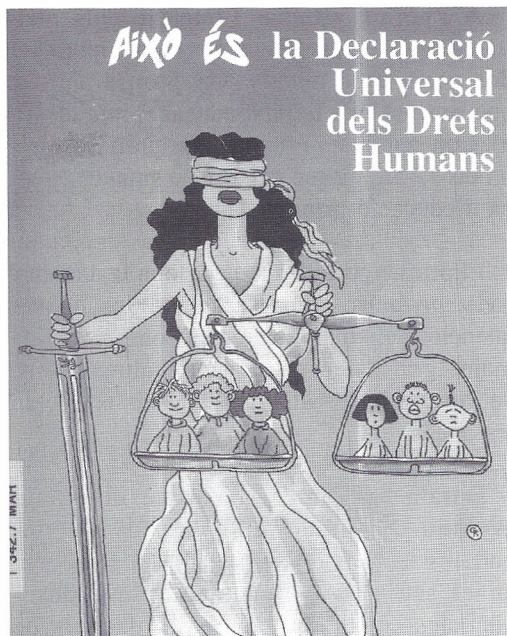
- **Model psicològic o psiquiàtric:** Durant els anys seixanta les investigacions entorn del maltractament infantil es van centrar en les característiques psicològiques del maltractament. Es defensava la hipòtesi que els pares que maltractaven els seus fills eren persones amb alteracions psicològiques com l'esquizofrènia o la psicosi maníaca depressiva, de tal manera que la presència d'aquests trastorns impedia als pares el desenvolupar correctament el seu rol.
- **Model sociològic:** Durant els anys setanta van començar a sorgir investigadors que pensaven que una perspectiva psicològica era limitada, ja que ometia els factors contextuals. Així van començar a investigar el context sociocultural en què té lloc el maltractament. Sobretot es van centrar en les actituds culturals cap a la violència i en els factors estressants (condicions socials i econòmiques i aïllament social).
- **Model sociointeraccional:** Al voltant dels anys vuitanta es van voler superar les perspectives anteriors perquè assumien les interaccions de manera unidireccional. D'aquesta manera comencen a sorgir investigacions centrades en el caràcter bidireccional de la interacció pares-fills, que se centren en aspectes com els antecedents de maltractament, l'ús excessiu del càstig físic, la reciprocitat de la conducta agressiva, efectes de les característiques del nen...
- **Model ecològic o ecosistèmic:** Aquest model pretén integrar totes les variables emprades en els models anteriors a fi de donar una visió de conjunt i una organització dels factors de risc del maltractament infantil. Aquest marc conceptual el desenvolupen Garbarino (1977) i Belsky (1980), basant-se en el model teòric que va desenvolupar Brofenbrenner l'any 1977 sobre el desenvolupament humà i que permet concretar quatre nivells ecològics en què apareixen els factors de risc del maltractament infantil. Aquests nivells permeten integrar totes les variables que han estat investigades per separat i donar

una visió més globalitzada del problema, ja que els maltractaments infantils no es poden relacionar exclusivament amb un factor sinó amb la intervenció simultània de molts d'ells, els quals conformen un ecosistema complex. Per a Belsky (1980), el maltractament infantil està determinat per múltiples forces que actuen sobre l'individu, la família, la comunitat i la cultura en què la família està immersa, de tal manera que aquests múltiples determinants estan ecològicament lligats entre ells.

Els quatre nivells ecològics que permeten, doncs, ordenar de manera coherent els factors que intervenen en l'etiologia del maltractament infantil que es dona dins de la família són:

- *Desenvolupament ontogenètic*: herència que els pares aporten a la situació familiar.
- *Microsistema*: característiques del context immediat d'on es desenvolupa el maltractament.
- *Exosistema*: estructures socials que envolten i afecten el context immediat.
- *Macrosistema*: valors culturals i sistemes de creences que permeten el maltractament a través de la seva influència en els altres tres nivells.

Així, en l'actualitat i des del model ecològic, representat per autors com Belsky (1980) o Casas (1989, 1994), es considera que aquesta situació de maltractament pot provocar desadaptacions psicosocials precisament com a conseqüència de la relació establerta entre el nen i el seu entorn familiar, caracteritzat per l'existència d'uns factors de risc que afavoreixen o compensen aquesta desadaptació. Autors com McCord (1988), Aber, Allen, Carlson et al. (1989), Erickson, Egeland i Pianta (1989) o Youngblade i Belsky (1990) situen el maltractament, d'acord amb aquesta hipòtesi, com l'inici d'un procés de desadaptació social, inadaptació social i delinqüència.

3.2. Conseqüències: Impacte psicològic en els nens i les nenes víctimes de maltractament

I amb això arribem a les conseqüències que té per al nen i per a la nena el patir algun tipus de maltractament o desatenció en el si de la seva família. En general, la conseqüència és, doncs, l'inici de relacions inadequades amb els seus entorns socialitzadors com ara l'escola, el barri o altres institucions en les quals el nen es vulgui o s'hagi d'integrar, a més a més de les conseqüències que té en el seu desenvolupament personal.

A continuació veurem quines són aquestes conseqüències segons els resultats aportats per Cerezo (1995).

En primer lloc, hem de destacar que qualsevol de les tipologies de maltractaments infantils descrites fins ara provoquen amenaces i disfuncions en el desenvolupament de les competències socials, cognitives, afectives i comportamentals dels nens i de les nenes.

A l'hora d'estudiar l'impacte dels maltractaments en els infants hem de diferenciar dos períodes evolutius. Un primer període que se situa en l'etapa d'educació infantil (0-5), i un segon període que comprèn entre els 6 i els 12 anys i que per tant se situa en l'etapa d'educació primària.

El primer període, que engloba la denominada *primera infància*, es on les conseqüències dels maltractaments comporten una major gravetat a causa, entre altres raons, de la fragilitat i vulnerabilitat dels nens i de les nenes.

Durant la primera infància, el procés evolutiu de l'infant comporta canvis importants tant en el seu creixement físic com en el seu desenvolupament. Les conseqüències produïdes per les situacions de maltractaments poden ser de *caire físic*, provocant situacions de subdesenvolupament, i de *caire psicològic*. Entre les conseqüències de caire psicològic destacarem tres àrees principals, que se succeeixen de manera cronològica; aquestes son: l'afecció, els processos de diferenciació i la conducta social amb el grup d'iguals.

- **L'afecció:** S'entén per afecció la relació que s'estableix en la interacció entre la mare i el seu fill o filla, durant el primer any de vida. Aquesta relació ha de facilitar a l'infant confort i seguretat. Les mares abusadores manifesten comportaments aversius, controladors i d'interferències amb els seus fills i filles. Aquests comportaments i actituds no faciliten la situació d'afecció, provocant en els nadons dificultats en el seu desenvolupament evolutiu. Així, els nens i les nenes que han estat víctimes de maltractaments presenten situacions d'afecció insegura, plors i situacions d'angoixa, intentant evitar o rebutjar les interaccions amb la mare a causa de les experiències negatives i poc gratificants que han tingut amb ella.
- **El procés de diferenciació.** Durant el

període comprés entre els 18 mesos i els tres anys, els infants desenvolupen un important procés evolutiu, basat en la evolució del seu *self* autònom, i en l'inici del procés de diferenciació d'un mateix com a persona diferent dels altres, presentant sentiments cap a un mateix. En aquesta etapa, si els nens i les nenes han establert bons nivells d'afecció s'inicia el procés de reconeixement dels entorns més immediats. Aquest contacte amb diferents entorns ha de facilitar en l'infant una millora en la seva seguretat personal i social. S'ha constatat que els nens i les nenes que han estat víctimes d'abús i d'abandonament durant aquest període veuen afectat el seu desenvolupament emocional i manifesten amb més freqüència que els altres nens i nenes reaccions neutres o negatives davant de la seva imatge personal i conductes menys entusiastes o de desobediència en relació amb els altres. Aspectes com el desenvolupament del llenguatge, especialment pel que fa a la funció comunicativa, també poden presentar diferents dificultats en situacions de maltractament.

- **La conducta social amb iguals.** El comportament amb iguals i l'establiment de les relacions socials amb aquests representa una fita evolutiva que inicia la seva rellevància en el període de l'educació infantil. A partir dels tres anys, i fins als cinc, els nens i les nenes comparteixen el lloc, les activitats i els diferents objectes amb altres infants, iniciant-se i consolidant-se de manera progressiva situacions d'intercanvi. Aquestes situacions d'intercanvi són la base de les posteriors interaccions socials. Diferents estudis han exposat que els nens i les nenes, a partir dels dos anys i que son víctimes d'abús físic, manifesten agressivitat i evitació, i quan responen ho fan de manera indirecta, apropant-se per darrera o bé per un costat (George i Main, 1979). Els nens i les nenes víctimes de maltractament presenten incompetència social en la interacció amb els iguals.

Aquesta incompetència es manifesta amb conductes agressives i/o de retraïment social.

La segona etapa, que correspon als nens i nenes d'edats compreses entre els sis i els dotze anys, es caracteritza per una paulatina integració dels infants a les xarxes de suport social, la capacitat d'assumir responsabilitats, la construcció de processos psicològics interns i la internalització del que està bé i el que està malament (Cerezo, 1995). Aquests processos se situen en el funcionament emocional i cognitiu, el funcionament comportamental i la cognició social.

- **El funcionament emocional i cognitiu.** Els nens i les nenes víctimes d'abusos físics i emocionals se situen en entorns familiars negatius que presenten alts nivells de conflictivitat i relacions inestables i disfuncionals. Aquests entorns familiars es corresponen al que Abramson, Seligman i Teasdale (1978) —citats a Cerezo (1995)— anomenen *model de desempaïrament après*. Aquest model estableix que es desenvolupen símptomes depressius quan l'infant percep que en la seva relació familiar un resultat positiu és molt improbable o un resultat negatiu és molt probable, i en aquesta situació ell no pot fer res per variar el resultat. Diferents estudis han mostrat que els nens i les nenes que són víctimes d'abús mostren nivells significativament superiors de simptomatologia depressiva i d'estil atribucional depressiu que els nens i les nenes que no estan sotmesos a aquestes situacions. També manifesten un afecte negatiu en relació amb el seu autoconcepte i les relacions socials, així com un elevat grau de culpabilitat interior ('*això em passa perquè no sóc bo*'). En definitiva, els nens i nenes maltractats no es perceben a si mateixos amb la seguretat habitual amb què es manifesten els nens i nenes del seu grup d'iguals.
- **Funcionament comportamental.** Les

investigacions sobre maltractaments de nens i nenes en edats escolars han constatat que les víctimes d'abusos i de desempaïrament manifesten un funcionament comportamental problemàtic, ja sigui degut a *conductes externalitzables*, agressivitat física i verbal, hostilitat, petits robatoris, mentides, absentisme escolar o *conductes internalitzables*, conductes depressives o autolesions, o bé la combinació de ambdós tipus de conducta. Encara que la situació de maltractament es produeix en el si de la família, en la interrelació paternofilial, hem de mencionar que els entorns extrafamiliars i comunitaris poden esmoreir o bé potenciar aquestes disfuncions conductuals.

- **Cognició social i conducta entre iguals.** Si hem destacat la importància de la conducta entre iguals en el període de la primera infància, per a un nen o una nena en edat escolar desenvolupar-se de manera apropiada dins del sistema social que con-

forma el seu grup d'iguals és una de les funcions més importants. La relació amb el grup d'iguals facilita l'adaptació i l'aprenentatge de situacions socials posteriors. Encara que la violència i la inestabilitat familiar que comporten les situacions d'abús i d'abandó proporcionen a l'infant un context advers per al desenvolupament de la comprensió de les situacions interpersonals i de la seva conducta social. Així doncs, les relacions dels nens i de les nenes víctimes de maltractaments amb els seus companys reflecteixen poca comprensió d'aquestes relacions i una conducta desadaptativa i socialment incompetent (Cerezo, 1995). Encara que en l'actualitat no es tinguin dades contrastades es pot extrapolar que una interacció social primària deficient i aversiva afecta el desenvolupament dels nens i de les nenes en aspectes cognitius relatius al processament dels inicis i de les claus de la interacció social.

4. Actuacions davant les situacions de maltractament infantil familiar

Fins ara, en aquest treball hem exposat quins són els tipus i les tipologies de maltractaments infantils, així com quin pot ser l'impacte social i psicopedagògic sobre aquest nens i nenes. En aquest punt presentarem diferents actuacions adreçades a poder desenvolupar accions de detecció, intervenció i derivació davant possibles situacions de maltractament infantil.

Abans de presentar diferents actuacions voldríem fer esment de dos aspectes. D'una banda, la importància del treball multidisciplinari a l'hora de fer aquestes actuacions i, d'altra banda, el fet que les accions que es desenvolupin s'han d'incloure dins d'una perspectiva preventiva.

Com hem assenyalat anteriorment les problemàtiques derivades de les situacions de

maltractaments infantils comporten intervencions des de diferents àmbits, és a dir, actuacions multidisciplinàries. Aquest treball proposa com a principal objectiu una única línia d'actuació entre els diferents professionals que aborden, des de diferents àmbits disciplinaris, una mateixa problemàtica.

El treball multidisciplinari s'ha de desenvolupar en *xarxa*, i així s'han de plantejar entre d'altres les qüestions següents: la necessitat de fer reunions periòdiques on es promogui la col·laboració, la coparticipació i la proximitat relacional entre els diferents professionals.

El segon aspecte que volem destacar en aquest punt és que les intervencions que es facin s'han de desplegar des de la perspectiva de la prevenció. Tal com planteja Caplan, la prevenció es pot classificar en: prevenció primària, prevenció secundària i prevenció terciària. En aquest article farem referència als dos primers aspectes de la classificació.

La *prevenció primària* té com a finalitat evitar l'aparició d'una situació problemàtica concreta així com la dels possibles factors de risc. La prevenció primària va adreçada a tota la població, essent els seus principals objectius la promoció i la protecció dels nens i de les nenes. El caràcter de la prevenció primària és, per tant, dinamitzador i educatiu.

La *prevenció secundària*, que diferents autors associen amb el concepte de tractament, pretén retardar les situacions de risc abans que aquestes apareguin o bé es cronifiquin. Els objectius són la detecció precoç, el diagnòstic i el tractament immediat, en aquells casos en què els nens i les nenes viuen una situació inicial de maltractament. El caràcter de la prevenció secundària es basa en la intervenció.

Partint d'aquests definicions, veurem a continuació algunes de les intervencions que

s'estant fent actualment per prevenir el maltractament infantil.

4.1. Prevenció primària: diferents actuacions i el paper de l'escola

Entre les actuacions centrades en l'àmbit de la prevenció primària destacarem les accions de sensibilització i d'informació adreçades tant als nens i a les nenes com a la població en general.

En aquest sentit hem de destacar les campanyes de divulgació, des de diferents àmbits, de la Convenció dels Drets dels Infants aprovada per l'assemblea de les NU (de la qual durant l'any 1999 se celebra el 10è aniversari de l'aprovació). El coneixement per part dels nens i de les nenes dels seus drets els ha de permetre conèixer i reconèixer els seus drets i deures com a subjectes actius de la societat.

D'altres actuacions més específiques en l'àmbit de la prevenció primària fan referència a la publicació i divulgació de llibres com: *El llibre d'en Pau*, *El Secret de l'Anna* i de la edició dels vídeos *Sentir que sí. Sentir que no*.

El llibre d'en Pau és una guia per a l'abordatge del maltractament en la infància per als professionals de la salut.

El Secret de l'Anna i els vídeos *Sentir que sí. Sentir que no* pretenen facilitar el diàleg entre els infants i els adults sobre situacions d'abús sexual. Donant eines que permetin conversar sobre aquests temes, ensenyant als infants a oposar-se a aquelles situacions que els siguin desagradables i, a la vegada, aprenent a sol·licitar ajuda quan se sentin superats per aquestes circumstàncies.

Tant en un cas com en un altre es tracta de materials adreçats a la població en general per aconseguir una sensibilitat més gran i més capacitat d'actuar en conseqüència.

Dret al desenvolupament (Dessine-moi un droit de l'homme. Les éditions de l'e.i.p.).

Quin és el paper de l'escola en aquest nivell de prevenció primària? Perquè l'escola sigui compensadora de les carències familiars i pugui ser una institució preventiva, López (1995:42) proposa les mesures següents:

- Característiques organitzatives i de funcionament: participació activa dels alumnes en les decisions, metodologia activa, disciplina inductiva, coherència entre el currículum formal i l'ocult, professors i professores que reforcin i donin seguretat als i les alumnes.
- Promotora del desenvolupament de característiques individuals que siguin factors protectors del maltractament: autoestima, percepció del control sobre el que succeeix, habilitats socials...
- Educació infantil: els nens i les nenes amb mancances afectives es veuran molt beneficiats per l'assistència a una escola infantil que doni la possibilitat d'establir vincles afectius i que sigui sensible a la necessitat d'acceptació incondicional i de suport emocional.

4.2. Prevenció secundària: el paper de l'escola

En l'àmbit de la prevenció secundària, i més concretament en relació amb el món escolar, les actuacions més destacades són aquelles que fan incidència en la detecció, actuació i derivació de possibles situacions de maltractament infantil.

L'escola pot detectar precoçment possibles situacions de maltractament a través dels indicadors físics d'aquest maltractament o a través de les característiques de l'impacte psicològic que presenten els nens i les nenes que en són víctimes, i pot iniciar possibles actuacions a través de diferents circuits de coordinació i de derivació.

Insistim, però, que aquestes actuacions s'han de plantejar des d'una perspectiva de treball multidisciplinari, implicant-hi professionals de l'àmbit educatiu, dels serveis socials i del camp de la salut.

En aquest punt presentarem possibles circuits a l'hora d'abordar les problemàtiques d'*absentisme escolar*⁵ i/o d'altres tipus de negligència i maltractament.

En les situacions d'absentisme escolar i/o d'altra forma de negligència o abús és el mestre o la mestra qui ho detectarà en primera instància i, per tant, qui farà una primera avaluació per determinar quin ha estat el tipus de negligència i analitzar si aquest és degut a problemàtiques pròpies de l'infant i del seu

entorn més immediat o bé si ha estat degut a problemàtiques de l'entorn escolar.

Si la problemàtica detectada se situa en l'àmbit escolar serà una intervenció per part del mateix mestre o mestra, de l'equip directiu, dels equips psicopedagògics o en darrera instància del consell escolar o de la inspecció educativa l'encarregada de presentar alternatives a aquesta situació.

D'altra banda, si la problemàtica s'inscriu fora de l'àmbit estrictament escolar els circuits d'actuació a utilitzar es plantejaran basant-se en el treball multidisciplinari. Quan la problemàtica a abordar és de caire familiar s'haurà de fer una intervenció coordinada entre l'escola i els serveis socials d'atenció primària. En aquesta intervenció s'hi han de veure implicats els diferents equips que actuen directament amb la família i amb l'infant.

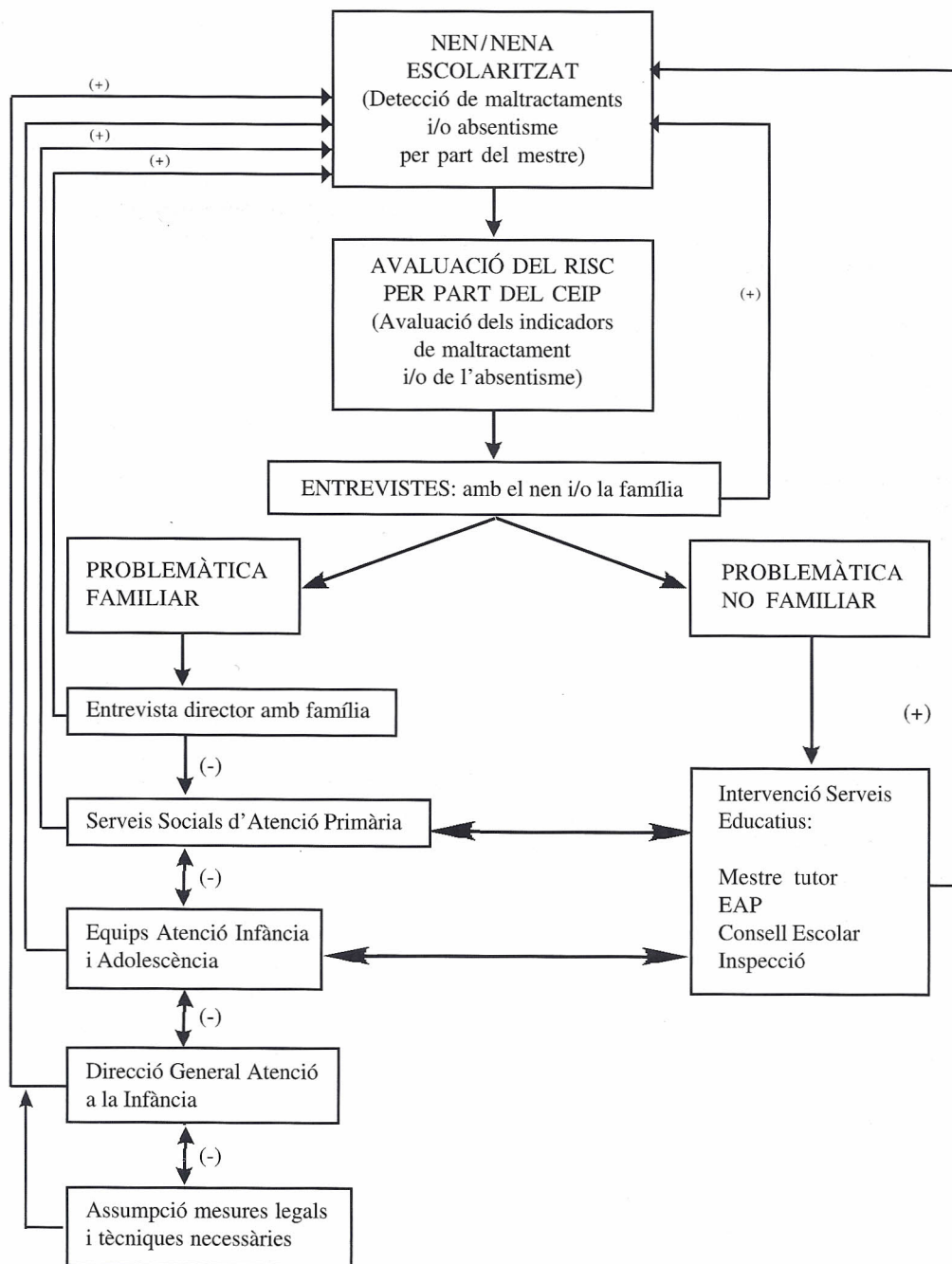
Si aquesta intervenció no és suficient, es farà necessària la intervenció conjunta amb els serveis socials especialitzats. L'Equip d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (EAIA) iniciarà un procés d'intervenció amb la família i solament en els casos més greus caldrà abordar alguna mesura tècnicoadministrativa per part de la Direcció General d'Atenció a la Infància, sempre amb la finalitat de dur a terme les mesures tècniques i legals més adients per facilitar el procés de socialització del nen i de la nena.

En el gràfic 4 de la pàgina següent es presenta una proposta de circuit d'intervenció a utilitzar en aquestes situacions, tot adaptant la proposta d'Inglés (1994).

5. A mode de conclusió

- El problema dels maltractaments és un problema de tots: l'escola no pot quedar al marge d'una actuació social en XARXA. Tots els serveis que d'alguna manera te-

5. Segons Inglés (1994), l'absentisme escolar es considera una forma de maltractament infantil en tant que representa una negligència educacional per part dels pares, que pot afectar el desenvolupament cognitiu i social del nen. Ens referim a absentisme escolar quan un nen o una nena que ha estat prèviament inscrit en una escola no hi assisteix, diferenciant-lo de les situacions de desescolarització, que es produeixen quan l'infant no ha estat inscrit anteriorment.

nen relació amb el nen i la nena han d'estar en constant relació i coordinació entre ells per a la detecció i intervenció: serveis socials d'atenció primària, equips d'atenció a la infància i l'adolescència, centre d'atenció primària de salut, escola, serveis d'atenció a toxicomanies..., tots hi tenen el seu paper.

- Un problema multifactorial, una família multiproblemàtica, requereix una intervenció interdisciplinària: mestres, metges i metgesses, educadors i educadores, treballadors i treballadores socials, psicòlegs, pedagogs, psicopedagogs, animadors... Com hem vist, les causes i les conseqüències del maltractament no són úniques ni lineals; de nou es constata la necessitat d'abordar el problema des de diferents disciplines, perquè la solució no està solament en una d'ells.
- És indispensable la participació i la implicació dels pares i mares i infants en la solució del problema; no es tracta d'imposar solucions professionals, sinó, en la mesura del possible, de motivar i fer participar en les decisions per a la millora els protagonistes de la situació.
- La negligència és la forma de maltractament més fàcilment detectable; recordem, però, que els tabús socials, el secretisme familiar, la dificultat d'interpretar indicadors... fan complicada la detecció dels altres subtipus i, per tant, que el seu nombre en les estadístiques sigui inferior.
- Fent un pas endavant, la nova llei 8/1995 d'atenció i protecció dels infants i adolescents amplia la regulació de les situacions en què els nens poden patir algun atemptat contra els seus drets a aquelles que es donen fora de la família. Fora de l'àmbit familiar també es poden donar maltractaments: el sistema educatiu, la publicitat, els mass media, l'urbanisme, llocs de lleure, el medi ambient..., formen part de l'entorn social del nen i de la nena i poden atemptar contra els drets recollits en la Convenció de Drets de la Infància o

bé ajudar al seu compliment, prevenint i afavorint el benestar dels nostres nens i nenes.

- En aquest any que se celebra el Xè aniversari de l'aprovació per part de l'Assemblea de les Nacions Unides de la Convenció dels Drets del Nen, fem d'aquesta Convenció una eina de prevenció i de sensibilització per part de tothom per a la protecció i promoció dels nens i de les nenes.

6. Referències bibliogràfiques

- ABER, J. L.; ALLEN, J. P.; CARLSON, V. et al. «The effects of maltreatment on development during early childhood: recent studies and their theoretical, clinical, and policy implications» en Cichetti, D. & Carlson, V. (ed): *Child maltreatment. Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- BALSELLS, M. A. *Maltractament infantil i educació familiar*. Col·lecció Educació i món actual. Lleida: Universitat de Lleida, 1997.
- BELSKY, J. «Child maltreatment. An ecological integration». *American Psychologist*, 35, 1980, 320-335.
- CASAS, F. «Situaciones de riesgo social en la infancia: la prevención de los malos tratos y abandono». *Infad*, 2, 1989, 69-79.
- CASAS, F. «Prevenció i qualitat de vida dels infants». *Fòrum*, 0, 1994, 40-47.
- CEREZO, M. A. «El impacto psicológico del maltrato: Primera infancia y edad escolar». *Infancia y Aprendizaje*, 71, 135-158.
- DE PAÚL, J.; ARRUBARRENA, M. I.; TORRES, B.; MUÑOZ, R. «La prevalencia del maltrato infantil en la provincia de Gipuzkoa», *Infancia y Aprendizaje*, 71, 1995, 49-58.
- DE PAÚL, J.; ARRUBARRENA, M. I. *Manual de protección infantil*. Barcelona: Masson, 1996.

- DE PAÚL, J.; ARRUABARRENA, M. I. et al. Entrevista semiestructurada para padres. Manual. Hojas de codificación y registro de la información. Guía de preguntas. Material inédit de la Universitat del País Basc. Desembre, 1995.
- ERICKSON, M. F.; EGELAND, B.; PIANTA, R. «The effects of maltreatment on the development of young children» en Cichetti, D. & Carlson, V. (ed): *Child maltreatment. Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- GARBARINO, J. «The human ecology of child maltreatment: A conceptual model for research». *Journal of Marriage and Family*, 39, 1977, 721-736.
- GRACIA, E.; MUSITU, G. *El maltrato infantil. Un análisis ecológico de los factores de riesgo*. Madrid: Centro de Publicaciones del Ministerio de Asuntos Sociales, 1993.
- INGLÉS, A. *Què són els maltractaments infantils?* Barcelona: Departament de Benestar Social, 1991.
- INGLÉS, A. *L'absentisme escolar*. Barcelona: Departament de Benestar Social, 1994.
- INGLÉS, A. «Origen, proceso y algunos resultados del estudio sobre los malos tratos infantiles en Cataluña». *Infancia y Aprendizaje*, 71, 1995, 23-32
- KENDALL-TACKETT; WILLIAMS, L. M.; FINKELHOR, D. «Impact sexual abuse on children: A review and synthesis of recent empirical studies». *Psychological Bulletin*, 113, 1993, 164-180
- LÓPEZ SÁNCHEZ, F. et al. *Necesidades de la infancia y protección infantil. Actuaciones frente a los malos tratos y desamparo de menores*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales, 1995.
- MCCORD, J. «Parental aggressiveness and physical punishment in long-term perspective», en Hotelling, G.T., Finkelhor, D., Kirkpatrick, J. T. et al. (eds): *Family abuse and its consequences. New directions in research*. Newbury Park: Sage publications, 1988.
- MILNER, J. S. «Características familiares y del perpetrador, en los casos de maltrato físico y abuso sexual infantil». *Infancia y Sociedad*, 2, 1990, 5-15.
- MORENO, F. «Psicología del desarrollo y de la inadaptación social», en González, E. (coord.): *Menores en desamparo y conflicto social*. Madrid: CCS, 1996.
- MORENO, M. C.; JIMÉNEZ, J.; OLIVA, A.; PALACIOS, J.; SALDAÑA, D. «Detección y caracterización del maltrato infantil en la Comunidad Autónoma Andaluza». *Infancia y Aprendizaje*, 71, 1995, 33-48
- PALACIOS, J. «Los datos del maltrato infantil en España: una visión de conjunto». *Infancia y Aprendizaje*, 71, 1995, 69-76
- SALDAÑA, D.; JIMÉNEZ, J.; OLIVA, A. «El maltrato en España: Un estudio a través de los expedientes de menores». *Infancia y Aprendizaje*, 71, 1995, 59-68
- VERDUGO, M. A.; GUTIÉRREZ, B.; FUERTES, J.; ELICES, J. A. *Maltrato infantil y minusvalía*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales, 1993.
- YOUNGBLADE, L. M.; BELSKY, J. «Social and emotional consequences of child maltreatment», en Ammerman, R.T. & Hersen, M. (ed): *Children at risk. An evaluation of factors contributing to child abuse and neglect*. New York: Plenum Press, 1990.